પ્રવચન નં. ૨૬૧ ગાથા–૧૮૧ થી ૧૮૩, શ્લોક-૧૨૬

રવિવાર, જેઠ વદ ૧૫, તા. ૨૪-૦૬-૧૯૭૯

આ 'સમયસાર', 'સંવર અધિકાર'. સંવર એટલે ધર્મની ઉત્પત્તિ, ધર્મની ઉત્પત્તિ. નિર્જરા એટલે ધર્મની વૃદ્ધિ. એ અધિકાર છે. અહીં તો હવે દૃષ્ટાંત આપશે પણ એના પહેલાં આ આત્મા છે એનાથી પુણ્ય અને પાપના ભાવ જે અંદર (થાય) છે, શુભ-અશુભ ભાવ (છે), દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, કામ, ક્રોધ, હિંસા, વેપાર-ધંધાના પરિણામ, એ શુભ-અશુભ પરિણામને વસ્તુ જ બીજી ગણી છે. આત્માથી તે વસ્તુ બીજી છે. આહા..હા...!

આત્મા તો સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ શુદ્ધ અતીન્દ્રિય આનંદઘન (છે) અને આ વિકાર શુભ અને અશુભ ભાવ બેય દુઃખરૂપ અને પરવસ્તુ છે, બેય એક વસ્તુ નથી. એક વસ્તુ નથી તેથી તેના પ્રદેશ એક નથી. આહા..હા...! તેનું રહેવાનું ક્ષેત્ર એક નથી. વસ્તુ જુદી એટલે

એનું ક્ષેત્ર પણ જુદું. બે (વાત થઈ). ત્રીજું એની સત્તા ભિન્ન (છે). તેથી પુણ્ય-પાપના ભાવ અને આત્મા આનંદકંદ, સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ – બેયની સત્તા ભિન્ન છે, બેયનું હોવાપણું ભિન્ન છે અને તેથી બેયમાં આધાર-આધેયપણું નથી. કે શુભ-અશુભ ભાવ આધાર અને એને લઈને આત્મા જણાય, એમ નથી. આહા..હા...! અને શુભ-અશુભ ભાવ અને આત્મા, બેને પરસ્પર અત્યંત વિપરીતતા છે. એ આવી ગયું છે. પરસ્પર વિપરીત છે. આહા..હા...! આત્મ સ્વભાવ અને પુણ્ય-પાપના ભાવ બે વચ્ચે અત્યંત સ્વરૂપ વિપરીતતા છે. એટલું કહીને છેલ્લે એમ કહ્યું કે, એ રીતે જ્ઞાનને અને અજ્ઞાને આધાર-આધેયપણું નથી. છે છેલ્લી લીટી ? એટલે શું કહ્યું ?

આ રીતે છે માટે જ્ઞાન એટલે આત્મા – પ્રજ્ઞાચક્ષુ, જે જ્ઞાનસ્વરૂપી ભગવાનઆત્મા એને અને અજ્ઞાન એટલે પુણ્ય અને પાપના શુભ-અશુભ ભાવ એ અજ્ઞાન છે, એમાં જ્ઞાન નથી. તેથી બે તદ્દન જુદા છે. જ્ઞાનને અને અજ્ઞાનને આધારાધેયપણું નથી. એટલે કે રાગાદિ દયા, દાન, વ્રત પરિણામ આધાર અને એને લઈને આત્મા જણાય અને સમ્યક્જ્ઞાન થાય, એમ નથી. આહા..હા...! આવી વાત છે. આ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા કહે છે કે રાગ છે અને આત્મસ્વરૂપ ચિદાનંદથી એ વસ્તુ જ ભિન્ન છે. પ્રદેશ ભિન્ન છે, સત્તા ભિન્ન છે, આધારઆધેય ભિન્ન છે અને અત્યંત બે વચ્ચે સ્વરૂપ વિપરીતતા છે. માટે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન, જ્ઞાન એટલે આત્મા, છેલ્લો શબ્દ છે ને ? આત્માને અને અજ્ઞાનને, એ પુણ્ય અને પાપના ભાવ તે અજ્ઞાન છે, એને જ્ઞાન નથી, એનામાં જ્ઞાન નથી. જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા અને અજ્ઞાનસ્વરૂપ એ પુણ્ય-પાપના ભાવ, તદ્દન જુદેજુદા છે. એ અજ્ઞાનને આધારે આત્મા જણાય એવો નથી. આહા..હા...! સમજાણું ? આ વાત તો પહેલી સિદ્ધ કરી ગયા.

હવે, એને દાખલો આપીને સમજાવે છે. '**વળી વિશેષ સમજાવવામાં આવે છે :– જ્યારે એક જ આકાશને પોતાની બુદ્ધિમાં સ્થાપીને...**' આકાશ સર્વવ્યાપક છે ને, આકાશ ! આ દેખાય એ આકાશ નહિ, હોં ! આકાશ અરૂપી છે. આ લોકમાં ચૌદ બ્રહ્માંડમાં છે અને ખાલી ભાગ, ખાલી.. ખાલી.. ખાલી.. ખાલી.. અલોક આકાશ, ક્યાંય અંત નથી, અંત નથી. અંત હોય તો અંત પછી શું ? આ ચૌદ બ્રહ્માંડની ચારે બાજુ આકાશ છે એ અનંત છે. એ આકાશ સર્વવ્યાપક છે. આ લોકમાંય છે અને અલોકમાંય છે. જેનો અંત ક્યાંય નથી. એનાથી ક્ષેત્રમાં મોટી કોઈ ચીજ નથી. આકાશના ક્ષેત્રથી મોટી (બીજી) કોઈ ચીજ નથી.

'**જ્યારે એક જ આકાશને પોતાની બુદ્ધિમાં સ્થાપીને...**' જ્ઞાનમાં એ વાતને લઈને '**આધારાધેયભાવ વિચારવામાં આવે...**' કે એ આકાશનો આધાર કોણ ? અને આકાશમાં રહે છે એ શું ? એ આધેય શું છે ? રહેનાર શું છે ? અને આધાર દેનાર શું છે ? આહા..હા...! બુદ્ધિમાં જો આકાશને માટે વિચારે '**ત્યારે આકાશને બાકીનાં અન્ય દ્રવ્યોમાં આરોપવાનો નિરોધ જ હોવાથી...**' આકાશ આકાશને જ આધારે છે. આકાશથી મોટું કોઈ ક્ષેત્ર નથી

કે જેથી એને આધારે આકાશ હોય. આહા..હા...! એમાં કહેશે. આકાશ ક્ષેત્રથી મોટું છે, ભગવાન જ્ઞાન અને આનંદથી મોટો છે. આહા..હા...!

મુમુક્ષુ :– બે મોટામાંથી મોટું કોણ ?

ઉત્તર :– મોટો આત્મા. એ આકાશને પણ જાણનારો આત્મા (છે). આ...હા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ ! તાત્ત્વિક વિષય બહુ સૂક્ષ્મ છે.

આત્માને, એ પાંચ બોલે કહ્યો એનો આ તો હવે દાખલો આપે છે. **'(આકાશનો) આધારાધેયભાવ વિચારવામાં આવે...'** જ્ઞાનમાં – બુદ્ધિમાં આકાશનો વિચાર કરો કે એ સર્વવ્યાપક આકાશ છે એ અરૂપી છે, ઈ અરૂપી છે, હોં ! એને આધાર કોણ ? એનાથી મોટું કોણ છે કે જે આધાર હોય ? આહા..હા...! એ આકાશ છે એ જ આધાર અને આધેય છે. આધારે એ અને આધેય પણ ઈ. આહા..હા...! આકાશ. **'ત્યારે આકાશને બાકીનાં અન્ય દ્રવ્યોમાં આરોપવાનો નિરોધ હોવાથી (અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોમાં સ્થાપવાનું અશક્ય જ હોવાથી) બુદ્ધિમાં ભિન્ન આધારની અપેક્ષા પ્રભવતી નથી...'** જ્ઞાનમાં વિચાર કરે તો આકાશને લક્ષમાં લે અને એ આકાશને આધાર કોણ ? એમ વિચાર કરે તો બુદ્ધિમાં આધાર-આધેય, એવી ભિન્નતા એમાં ભાસતી નથી. આકાશ આધાર અને આકાશ આધેય. બાકી બીજી આધાર અને આકાશ આધેય, એમ નથી. આહા..હા...!

'અને તે નહિ પ્રભવતાં,...' શું કહે છે ? બુદ્ધિમાં આકાશનો વિચાર કરતાં.. આ..હા..હા...! એક તો આચાર્ય કહે છે કે, અમે તને તારા આત્માની વાત કરશું પણ એક આકાશનો તો તારી બુદ્ધિમાં વિચાર કર. નાસ્તિક હોય તોય એને જરી વિચાર કરવો પડશે કે, આકાશ ખાલી ખાલી અરૂપી છે. અહીંયાં છે, બહાર ખાલી અલોક છે, જ્યાં આ ચૌદ બ્રહ્માંડ છે નહિ. જીવ, જડનો જ્યાં સંગ્રહ નથી. ખાલી ભાગ અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત... અનંત... અનંત... ક્યાંય ચાલ્યા જાવ તોય ક્યાંય અંત નથી. એવું અનંત આકાશ ચારે બાજુ છે. આહા..હા...! એવડા આકાશને બુદ્ધિમાં સ્થાપીને વિચાર કર. આહા..હા...! કે, એ આકાશને રહેવાનું સ્થાન કોણ ? કે, એ પોતે જ રહેવાનું સ્થાન અને પોતે આધેય છે. એને બીજો કોઈ આધાર હોતું નથી. આ..હા...! છે ?

'એક આકાશ જ એક આકાશમાં જ પ્રતિષ્ઠિત છે' આ..હા...! એક આકાશ જ આકાશને આધારે છે. પ્રતિષ્ઠિત (એટલે) આધારે. ઓ..હો..હો...! આકાશનો દાખલો આપ્યો. એ ક્ષેત્રથી આમ વ્યાપક છે. આ ચૌદ બ્રહ્માંડ જે જડ અને ચૈતન્યનો (સંગ્રહ) છે એ અસંખ્ય જોજનમાં જ છે, અનંતમાં નહિ. આ જડ-ચૈતન્યનો સંગ્રહ અસંખ્ય જોજનમાં (છે), પછી ખાલી ભાગ છે અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત... ત્યાં અરૂપી આકાશ છે. એનો ક્યાંય અંત નથી. એવડા આકાશને તું બુદ્ધિમાં લે, વિચાર કર. આહા..હા...! અને એનો વિચાર કરતાં તને એમ આવશે કે, આકાશ આવડું મોટું એને આધાર કોણ ? એ જ મોટી ચીજ છે.

હવે એને આધાર કોણ ? આધાર ને આધેય એનો એ છે. આહા..હા...! જોયું ?

આચાર્યે બુદ્ધિમાં.. છે ને ? સ્થાપીને (કહ્યું છે). આહા..હા...! **'બુદ્ધિમાં સ્થાપીને...'** (એટલે) લક્ષમાં લઈને. આકાશ અમાપ (છે). ચારે બાજુ ખાલી ભાગ અનંત.. અનંત.. અનંત.. અનંત... અનંત નહિ તો પછી પછી શું ? પછી શું ? પછી શું ? નાસ્તિકને પણ એકવાર વિચાર કરવો પડે કે, આ બધું જડ-ચૈતન્ય અહીંને અહીં ખલાસ થઈ જાય. પછી ખાલી ભાગ છે એનો અંત ક્યાં ? આકાશને અંત ન હોય. દશે દિશા અનંત.. અનંત.. અનંત... ચારે કોર. એમ બુદ્ધિમાં આકાશને સ્થાપીને વિચાર કરતાં આકાશ જ આકાશનો આધાર છે. આહા..હા...! છે ? **'એવું સમજી જનારને પર-આધારાધેયપણું ભાસતું નથી.'** આવું સમજી જનારને આકાશનો પર આધાર (છે) એવું ભાસતું નથી.

'એવી રીતે...' હવે સિદ્ધાંત (કહે છે). આ તો દૃષ્ટાંત (હતો). **'એક જ જ્ઞાનને પોતાની બુદ્ધિમાં સ્થાપીને...'** હવે આ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા પ્રજ્ઞાબ્રહ્મ સ્વરૂપ ભગવાન, જાણનારો આત્મા.. આ..હા..હા...! એનો એ ત્રિકાળી જાણક સ્વભાવ (છે). ત્રિકાળી જ્ઞાનસ્વભાવ, એ **'જ્ઞાનને પોતાની બુદ્ધિમાં સ્થાપીને...'** આહા..હા...! રાગમાં સ્થાપીને કે એમ નથી કીધું. સમજાણું કાંઈ ? આ..હા...! આકાશને માટે પણ બુદ્ધિમાં સ્થાપીને કહ્યું હતું. ત્યાં રાગમાં, વિકલ્પમાં રાખીને વિચાર કર એમ ત્યાં કહ્યું નથી. આહા..હા...! અલૌકિક વાતું છે.

આ આત્મા અંદર દેહથી ભિન્ન છે. આ તો જડ, માટી (છે), આ વાણી જડ, મન જડ (છે). અંદર ચૈતન્યપ્રભુ, જે જ્ઞાનની મુખ્યતાથી જ્ઞાનપ્રધાન છે એ જ્ઞાનને પોતાની બુદ્ધિમાં પર્યાયમાં સ્થાપીને. બુદ્ધિમાં એટલે જ્ઞાનની પર્યાયમાં. આ એક જ્ઞાન જે ત્રિકાળી વસ્તુ છે એનો વિચાર કર. **'(જ્ઞાનનો) આધારાધેયભાવ વિચારવામાં આવે...'** એ આત્માનો આધાર-આધેય ભાવ વિચારવામાં આવે. જ્ઞાન એટલે આત્મા. ભાષા તો સાદી છે પણ ભાવ તો (ગંભીર છે). આ..હા...!

આકાશને જેમ બુદ્ધિમાં સ્થાપીને એનો આધાર-આધેય (ભાવ) નથી તેમ આ જ્ઞાનને એટલે આત્મા અંદર સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ, સત્ શાશ્વત ચિદ્ જ્ઞાન અને આનંદ, એનો સાગર પ્રભુ અંદર આત્મા (છે). અરે...! કેમ બેસે ? આવડું શરીર ને એક બીડી પીવે ત્યાં રાજી થઈ જાય. સિગારેટ પીવે (ત્યારે) પાયખાને દસ્ત ઉતરે (એમાં) રાજી થઈ જાય. આહા..હા...! એને આવો આત્મા (સમજવો). બાપુ ! આત્મા તો અલૌકિક છે ! આકાશ જેમ ક્ષેત્રથી અવ્યાપક નથી, પ્રસરેલો છે. એમ આ મહાજ્ઞાન, અનંત જ્ઞાન, અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આનંદ, અનંત શાંતિ, અનંત સ્વચ્છતા, અનંત પ્રભુતા... આ..હા..હા...! એના ભાવની અનંતતા છે. એ ભાવને બુદ્ધિમાં લઈને... આહા..હા...! આધારાધેયભાવ વિચારવામાં આવે. વાત તો બહુ સારી આવી છે. 'મનસુખભાઈ' ! તમારો રવિવાર (આવે ત્યારે) વાત સારી આવી છે. આહા..હા...!

જેમ એ શુભ-અશુભ ભાવ, પુણ્ય-પાપ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ અને કામ, ક્રોધ, આ રળવું, વિષય-વાસના એ બધા ભાવો આત્માની ચીજથી બીજી ચીજ છે, એની જાત બીજી છે. આ જાત છે ત્યારે એ કજાત છે. અને તેથી તેના રહેવાના અંશો જુદા છે. અને તેથી તેની સત્તા જુદી છે અને તેથી તેના આધાર-આધેય જુદા છે અને તેથી તેની સ્વરૂપ વિપરીતતા, સ્વરૂપની વિપરીતતા અનંતી ભિન્ન છે. આહા..હા...! અને તેથી તે અજ્ઞાન અને જ્ઞાન બે ભિન્ન છે. અજ્ઞાન (એટલે) એ પુણ્ય-પાપના પરિણામને અજ્ઞાન કહ્યું. આહા..હા...! સમજાણું કાંઈ ? આ તો સમજાય એવું છે, કાંઈ બહુ ઝીણું નથી. આહા..હા...!

અંદર જાણનાર છે એ કોને ન જાણે ? એને જાણનારને મર્યાદા શું હોય ? અનંત જ્ઞાન, અનંત આનંદ, અનંત દર્શન એનો જો વિચાર કરવામાં આવે... આ..હા..હા...! **'જ્ઞાનને પોતાની બુદ્ધિમાં સ્થાપીને (જ્ઞાનનો) આધારાધેયભાવ વિચારવામાં આવે...'** આ..હા..હા...! **'ત્યારે જ્ઞાનને બાકીનાં અન્ય દ્રવ્યોમાં આરોપવાનો નિરોધ જ હોવાથી...'** આ..હા..હા...! એ વસ્તુ છે, જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુ એ કોઈ બીજી ચીજને આધારે છે એમ છે જ નહિ. એ ચીજ પોતે વસ્તુ છે એ પોતે પોતાના આધારે (છે). એટલે પર્યાય જેનું સ્વરૂપ જાણવું (છે), એને જાણવાની જે સ્વરૂપની બુદ્ધિ, એ સ્વરૂપ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, એ આત્મ સ્વરૂપ છે. તેથી જ્ઞાનસ્વરૂપ જાણનક્રિયા તે આધાર છે અને આત્મા તે આધેય છે. પણ આત્મા આધેય છે અને કોઈ બીજાને આધારે રહે છે, રાગને આધારે ને પુણ્યને આધારે રહે છે એમ નથી. આહા..હા...! આવી વાતું. વાડાવાળાને તો આકરી લાગે એવી છે. (વાડા) બાંધીને બેઠા છે. ત્રણે કાળ આવો માર્ગ છે, બાપુ ! શું કહ્યું ?

'જ્ઞાનને પોતાની બુદ્ધિમાં સ્થાપીને...' જ્ઞાનને પોતાની બુદ્ધિમાં સ્થાપીને, હોં ! કો'કની બુદ્ધિમાં સ્થાપીને તું વિચાર કર, એમ (નથી કહ્યું). જ્ઞાનમાં જ્ઞાનને પોતાની બુદ્ધિમાં સ્થાપીને **'(જ્ઞાનનો) આધારાધેયભાવ વિચારવામાં આવે ત્યારે જ્ઞાનને બાકીનાં અન્ય દ્રવ્યોમાં આરોપવાનો નિરોધ જ હોવાથી...'** ત્યારે આત્મા બીજા કોઈપણ તત્ત્વને આધારે છે એમ છે જ નહિ. એ તો પોતે પોતાને આધારે જ છે. આહા..હા...! સમજાણું કાંઈ ? આહા..હા...!

'બુદ્ધિમાં ભિન્ન આધારની અપેક્ષા પ્રભવતી નથી; અને તે નહિ પ્રભવતાં, 'એક જ્ઞાન જ એક જ્ઞાનમાં જ પ્રતિષ્ઠિત છે' એટલે શું કહ્યું ? જાણક સ્વભાવ જે છે, કાયમી અસલી ત્રિકાળી જ્ઞાનસ્વભાવનો વિચાર કરતાં **'એક જ્ઞાન જ એક જ્ઞાનમાં જ પ્રતિષ્ઠિત છે'** એટલે કે બીજી કોઈ ચીજ નહિ. એનું જે જ્ઞાનનું પરિણમન કર્યું, જ્ઞાનનું પરિણમન પર્યાયમાં દશા કરી, તે દશાને આધારે એ જણાણો. એથી જ્ઞાનદશા એ આત્માનું સ્વરૂપ છે, જ્ઞાનનું સ્વરૂપ (છે). જ્ઞાનના સ્વરૂપને જ્ઞાનના જ સ્વરૂપનો આધાર છે. આહા..હા...! આવું હવે ધર્મને નામે.. વસ્તુ એવી છે, બાપુ ! આકરી છે. ધર્મ તો એક સેકંડ થાય તો એને જન્મ-મરણ મટે એવી ચીજ છે. પણ ધર્મ કોને કહેવો એ સમજવું કઠણ બહુ, બાપુ ! આહા..હા...!

અહીંયાં તો કહે છે, જ્યારે આકાશને બુદ્ધિમાં સ્થાપતા એનો આધાર-આધેય કોઈ દેખાતો નથી. એમ ભગવાનઆત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રભુ ત્રિકાળી, એને વર્તમાન પરિણમન જ્ઞાનમાં વિચારતાં વર્તમાન જ્ઞાનના પરિણમનમાં વિચારતાં એને જ્ઞાનને આધારે જ્ઞાન છે. એ પરિણમન જે થયું એને આધારે જણાણો માટે આત્માને આધારે આત્મા છે, એ જ્ઞાનને આધારે આત્મા છે. આહા..હા...! સમજાણું કાંઈ ?

મુમુક્ષુ :– જ્ઞાન તો ઇન્દ્રિયો દ્વારા થાય.

ઉત્તર :– ધૂળેય ઇન્દ્રિય દ્વારા ન થાય, ઇન્દ્રિય જડ છે, આ તો માટી જડ ધૂળ છે. આ જાણે છે ? જાણે છે તો આત્મા. જેની સત્તામાં જણાય છે, જેની સત્તામાં જણાય છે તે આત્મા છે. આમાં જણાય છે આમાં ? આ તો જડ માટી છે. જેના હોવાપણામાં, જેની મોજૂદગીમાં આ છે, આ છે, આ છે એમ જણાય છે એ આત્મા છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. આવી વાતું છે. દુનિયાથી જુદી લાગે. શું થાય ? બાપુ ! માર્ગ જ આ છે. આહા..હા...!

જેમ બુદ્ધિમાં આકાશને સ્થાપીને આકાશનો કોઈ આધાર નથી (એમ ભાસે છે). એવી બુદ્ધિ પ્રસરતી નથી, એવી બુદ્ધિ થતી જ નથી કે આકાશને કોઈ (બીજો) આધાર હોય. એમ ભગવાનઆત્મા વર્તમાન જ્ઞાનનું પરિણમન, જ્ઞાનનો ઉત્પાદ દશા જે છે.. આહા..હા...! એ જ્ઞાનની વર્તમાન દશાને એ જ્ઞાનનો વિચાર કર કે, આ આત્માને આધાર કોનો છે ? કે, આત્માને જે જાણવાની દશા પ્રગટ કરી તે જ આત્મા છે. તો તેનો આત્માને આત્માનો આધાર રહ્યો. આહા..હા...! સમજાણું કાંઈ ?

રાગ નહિ, પુણ્ય, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ નહિ. જ્ઞાન(ને) બુદ્ધિમાં સ્થાપીને. આહા..હા...! એ કંઈ ઓછી વાત છે ? બુદ્ધિમાં જ્ઞાન આત્મા છે એમ સ્થાપીને વિચાર કર તો તે જ્ઞાનનું જે પરિણમન છે, જ્ઞાનનો જે જાણવાનો ભાવ થયો તે ભાવમાં આત્મા જણાશે તેથી તે ભાવમાં આત્મા છે. એ ભાવ પણ આત્મા જ છે. એ ભલે જાણનપર્યાય છે પણ છે ઈ આત્મા. તો આત્માને આધારે આત્મા છે, આત્મા બીજાને આધારે છે નહિ. આહા..હા...! એ દયા, દાન ને વ્રત ને ભક્તિ, પૂજાપાઠ કરે તેથી આત્મા જણાય એની ના પાડી છે. એ રાગ છે, એમ કહે છે. આહા..હા..!

મુમુક્ષુ :– છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી રાગ છે.

ઉત્તર :– બુદ્ધિપૂર્વક રાગ છે. રાગ છે, અચેતન છે.

મુમુક્ષુ :– ક્યાં સુધી આધાર છે ?

ઉત્તર :– આત્માનો આત્માને આધાર છે. રાગનો આધાર છે જ નહિ. એ માટે તો આ વાત ચાલે છે. રાગનો આધાર નથી પણ એના કારણો પહેલા આપી ગયા ને ? કે, રાગ અને આત્મા બે વસ્તુ ભિન્ન છે. બેના લક્ષણો ભિન્ન છે, બેનો સ્વભાવ ભિન્ન છે અને તેથી બેના પ્રદેશો ભિન્ન છે અને તેથી તેની સત્તા ભિન્ન છે. તેથી તેનો આધાર-

આધેય પણ ભિન્ન છે. અને તેથી તે બે વચ્ચે અત્યંત સ્વરૂપ વિપરીતતા છે. માટે તેનો આધાર-આધેય ભિન્ન છે. આહા..હા...! આવી વાત છે. અત્યારે તો આ દયા પાળે ને વ્રત કરે ને ભક્તિ, પૂજા કરે ત્યાં ધર્મ થઈ જશે. ધૂળેય ધર્મ નથી. એ તો બધી રાગની ક્રિયા છે.

આત્મા તો જ્ઞાન અને આનંદ સ્વરૂપ છે. જે જ્ઞાન જાણવું અને આનંદ સ્વરૂપ (છે) તે અજ્ઞાન અને દુઃખરૂપ રાગાદિ, એના પરિણામથી એ જણાય ? આહા..હા...! અજ્ઞાનથી જ્ઞાન જણાય ? દુઃખથી આનંદ જણાય ? આહા..હા...! 'શશીભાઈ' આ 'સંવર અધિકાર'(ની) શરૂઆતમાં છે. આહા..હા...! ચૈતન્યપ્રકાશનો પૂર, નૂર પ્રભુ, એ ચૈતન્યના પ્રકાશનું પૂર, એનાથી દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ તદ્દન જુદી જાત છે. જાત જુદી, ભાત જુદી, ક્ષેત્ર જુદું અરે...! કાળ જુદો. એ એક સમય રહે છે અને અહીં ભગવાન તો ત્રિકાળ રહે છે. આહા..હા...! ભાવ જુદો (છે). આહા..હા...! સમજાણું કાંઈ ? બેય ભાઈ આવ્યા લાગે છે. 'માણેકચંદજી' આવ્યા લાગે છે. આહા..હા...! આવી વાત છે.

આચાર્યોએ તો એવી ભાષા કરીને, કરુણા કરીને જગતને સત્યમાં એને બેસાડ્યો છે. પ્રભુ ! તું સત્ય વસ્તુ છો ને ! અને સત્ય વસ્તુ તારામાં પ્રભુ ! જ્ઞાન અને આનંદ છે ને ! એ જ્ઞાન અને આનંદનો વિચાર કર તો એ વિચાર ને મનનને આધારે એ જણાય છે માટે મનન પરિણમન આધાર અને એ (પોતે) આધેય. રાગ આધાર ને આધેય ત્રણકાળમાં નહિ. આહા..હા...! આવું છે. લોકોને ન બેસે એટલે એકાંત કહે, પછી લોકો એમ કહે. એ હતું નહિ. નહોતું એટલે (એકાંત લાગે). વસ્તુ તો આ છે, બાપુ ! આહા..હા...! અને તે ન્યાયથી વિચાર કરે તો એને બેસી જાય એવું છે.

ન્યાયથી વિચાર કરે કે, જે વિકારી ભાવ છે, શુભ-અશુભ ભાવ, પુણ્ય-પાપ (ભાવ છે) એ દુઃખરૂપ છે, આકુળતા છે. ભગવાનઆત્મા જ્ઞાન અને આનંદ સ્વરૂપ છે. એ આકુળતા અને આનંદ સ્વરૂપની જાત એક છે ? અને એ આકુળતાને આધારે આત્મા જણાય એમ છે ? આહા..હા...! એનું જાણવું તો, બુદ્ધિમાં આત્માને સ્થાપીને, બુદ્ધિમાં રાગ (સ્થાપીને) નહિ, જ્ઞાનમાં (સ્થાપીને), જ્ઞાનની પર્યાયમાં – બુદ્ધિમાં આત્માને સ્થાપીને વિચાર કરતાં એ બુદ્ધિમાં બીજો આધાર છે એમ પ્રસરતું નથી, એમ જણાતું નથી. કેટલા બોલ નાખ્યા છે ને એમાં ? પહેલા નાખ્યા છે. પ્રભવતી નથી, નાખ્યું ને ? પહેલા (આવી ગયું છે). ક્યાં આવ્યું ઈ ? (શ્રોતા : બીજા પેરેગ્રાફની ચોથી લીટી). ચાલે એની ચોથી ? હા, ઈ. બરાબર છે. '**પ્રભવતી નથી.**' ઈ લ્યો. (ભિન્ન) આધાર-આધેયની '**અપેક્ષા પ્રભવતી નથી. (ફાવી શકતી નથી, ઠરી જાય છે, ઉદ્‌ભવતી નથી);...**' આહા..હા...!

બુદ્ધિમાં આત્માને લઈને લક્ષમાં લઈને જો એનો વિચાર કર તો તને એમ લાગશે કે, આત્મા જે હું જાણું છું, વિચાર મનન (કરું છું), એ સ્વરૂપમાં એ જણાણો. એ સ્વરૂપ છે એ આત્માનું સ્વરૂપ જ છે. માટે સ્વરૂપનો આધાર એ જાણનક્રિયાનો આધાર, આત્મા

આધેય. પણ જાણનક્રિયા સિવાય રાગ આધાર અને જાણનક્રિયા બે થઈને આધાર (છે), એમ નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ ? છે ને ? સામે પડ્યું છે ને ? આહા..હા...!

પ્રભવતી નથી એટલે અહીં કહેવું છે કે, જ્ઞાનમાં – જ્ઞાન પર્યાયમાં સૂક્ષ્મપણું કરીને જ્યારે આત્મા જે ત્રિકાળ છે, એનો વિચાર કરે આ..હા...! તો એની બુદ્ધિમાં એ આત્માને બીજો કોઈ આધાર છે એ વાત પ્રભવતી નથી, ફાવી (શકતી) નથી, એમ લખ્યું ને ? ફાવી શકતી નથી. આત્માને બીજો કાંઈક રાગનો આધાર છે એમ ફાવી શકતું નથી. ઠરી જાય છે, ઉદ્ભવતી નથી. આહા..હા...! એટલે કહે છે, સત્તા સ્વરૂપ ભગવાન ત્રિકાળ, એને બુદ્ધિમાં સ્થાપીને વિચાર કરતાં પરનું આધારપણું છે એ ઠરી જાય છે એટલે હોતું નથી. એનાથી જણાણો એથી જાણનક્રિયા જે ધર્મની (થઈ), સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનની ક્રિયા (થઈ) તે આધાર, આત્મા આધેય (છે). એનાથી આત્મા જણાણો માટે (આત્મા) આધેય. પહેલું કાલે ઘણું આવી ગયું છે.

'**ત્યારે જ્ઞાનને બાકીનાં અન્ય દ્રવ્યોમાં આરોપવાનો નિરોધ જ હોવાથી બુદ્ધિમાં ભિન્ન આધારની અપેક્ષા પ્રભવતી નથી;...**' લ્યો ! જેમ આકાશની વાત હતી એમ આની વાત (છે). આહા..હા...! '**અને તે નહિ પ્રભવતાં, 'એક જ્ઞાન જ એક જ્ઞાનમાં જ પ્રતિષ્ઠિત છે'** એટલે ? વસ્તુ છે એનું જ્યાં અંતર્મુખ થઈને મનન કરે, જ્ઞાન કરે છે, જ્ઞાનનું પરિણમન થાય છે એ જ્ઞાન જ એક જ્ઞાનમાં જ, જ્ઞાન એટલે આત્મા, એક જ્ઞાન એ પણ એક નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન એમ, રાગ, ભેદ નહિ. આહા..હા...! શું આચાર્યની ટીકા !

એક આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રભુ, તે એક જ જ્ઞાનમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. એ એક જ જ્ઞાનમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. જ્ઞાન પરિણતિ એક જ એની છે. એ પરિણતિમાં એ જણાય છે માટે એ પરિણતિમાં પ્રતિષ્ઠિત છે, પરિણતિમાં એને આધાર છે. આહા..હા...! એ શબ્દો બીજા, ભાવ બીજા. આ તો વીતરાગની કૉલેજ છે. જાત જુદી, બાપુ ! અત્યારે બધો ફેરફાર થઈ ગયો છે. ઘણો ફેરફાર. વાડામાં સાચી વાત કહે તો એને ખોટી ઠરાવે, ખોટી વાતને સાચી ઠરાવે. આહા..હા...!

એ '**એક જ્ઞાન જ...**' એટલે આત્મા '**એક જ્ઞાનમાં જ...**' એક જ્ઞાનમાં જ એટલે તેની જાતમાં. જ્ઞાનનું પરિણમન, જ્ઞાનની શ્રદ્ધા, જ્ઞાનમાં રમણતા વગેરે વગેરે એક જ્ઞાનમાં જ આધાર છે. એ આત્માને, જ્ઞાન એટલે મનન જે પરિણમન થયું એમાં જ એ આત્મા છે, બીજે ક્યાંય આત્મા છે નહિ. '**એમ બરાબર સમજી જવાય છે...**' એમ બરાબર સમજી જવાય છે '**અને તેથી એવું સમજી જનારને પર-આધારાધેયપણું ભાસતું નથી.**' આહા..હા...! એ દયા, દાનનો મંદ રાગ આવ્યો, મંદ હતો (એટલે) આ જણાણું એવું ત્યાં રહેતું નથી. ધર્મી જીવને જ્ઞાન સ્વરૂપના પરિણમનથી આ આત્મા છે, એમ જણાણું એને આ જ્ઞાન પરિણમનનો આધાર છે, પણ રાગ આધાર છે (એમ) જણાતું નથી. આહા..હા...! વ્યવહાર

રત્નત્રય આધાર છે અને નિશ્ચય રત્નત્રય આધેય છે (એમ નથી). અહીં તો આધેય આખા તત્ત્વને કહેવું છે પણ આમેય નથી, એમ. આહા..હા...!

એ તો સમકિત આદિ મોક્ષનો માર્ગ જે અંદર પ્રગટ કર્યો, જેનાથી જણાણો, એ જેનાથી જણાણો એ એનો આધાર. કારણ કે જણાણો શેનાથી ? કે, જ્ઞાનથી. આમ જ્ઞાનને અંતરમાં વાળ્યું ત્યારે જણાણો. માટે જ્ઞાનને એટલે આત્માને જ્ઞાનનો આધાર એટલે એના સ્વરૂપનો આધાર છે. આહા..હા...!

'ક્રોધાદિક જ ક્રોધાદિકમાં જ છે.' જોયું ? **'જ્ઞાન જ જ્ઞાનમાં જ છે,...'** ક્રોધાદિ એટલે રાગ. ક્રોધ ને માન બે દ્વેષ છે. માયા ને લોભ બે રાગ છે. એટલે એ લોભમાં રાગ આવી જાય છે. એટલે રાગાદિ બધું પર છે. એ રાગાદિ રાગમાં છે. આત્મા જ્ઞાનની પરિણતિમાંથી જણાણો (તે) પરિણતિમાં છે. આાહા..હા...! સમજાણું કાંઈ ? અંદર બુદ્ધિમાં આખો આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુ પૂર્ણ, 'પૂર્ણમ્ ઇદમ્' પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. તત્ત્વ છે ઈ કંઈ અધૂરું હોય ? પૂર્ણ છે. એ પૂર્ણ જ્ઞાન ને આનંદનો ઢગલો છે. એને બુદ્ધિમાં – લક્ષમાં લઈને વિચાર કરે કે, આને આધાર કોણ ? ઈ વસ્તુને આધાર કોણ ? આધાર એ મનન કરવાનું પરિણમન, જાણનક્રિયા થઈ તે આધાર (છે). એનાથી જણાણો માટે આધાર. રાગથી જણાણો નહિ માટે આધાર નહિ. આહા..હા...! સમજાય છે કાંઈ ? આવું ઝીણું પડે.

'જ્ઞાન જ જ્ઞાનમાં જ છે,...' રાગાદિ રાગાદિમાં જ છે. આહા..હા...! વ્યવહાર છે ઈ વ્યવહારમાં જ છે અને નિશ્ચય છે, મનન ઈ નિશ્ચય પરિણમન થયું એમાં એ આત્મા છે. એમાં આત્મા જણાણો છે. આહા..હા...! સમજાણું કાંઈ ? આ તો સંવરનો શરૂઆતનો અધિકાર છે, ઘણો અલૌકિક છે. આ..હા..હા...!

અહીં તો કીધું કે, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ એ વસ્તુ જ આત્માથી જુદી છે અને એના પ્રદેશ જુદા છે, એની સત્તા જુદી છે, એનો આધાર જુદો છે. આ..હા..! અને બે વચ્ચે અત્યંત સ્વરૂપ વિપરીતતા છે. આહા..હા...! તેથી જ્ઞાન અજ્ઞાનમાં નથી. એટલે રાગાદિ અજ્ઞાન છે તેમાં આત્મા નથી. એટલે એવી ક્રિયાકાંડથી આત્મા જણાય એવો નથી. આહા..હા...! સમજાણું કાંઈ ?

'આ પ્રમાણે (જ્ઞાનને અને ક્રોધાદિક...)' આત્માનું અને રાગ-દ્વેષનું – ક્રોધ, માન, માયા, લોભ **'(તેમ જ કર્મ-નોકર્મનું)...'** કર્મ જડ માટી છે એ આત્મા નથી અને કર્મને આધારે આત્મા નથી તેમ કર્મ આત્માને આધારે નથી. આહા..હા...! કર્મની પર્યાય કર્મને આધારે છે. ઈ કર્મપર્યાયને આધારે છે. એની પર્યાય જણાણી કે આ વિકાર છે એને આધારે કર્મ છે. આત્માને આધારે કર્મ (નથી). અહીં એક પ્રદેશ ભેગા છે. જ્યાં આત્મા છે ત્યાં કર્મ છે પણ કર્મનો આધાર આત્માને નથી તેમ આત્માનો આધાર કર્મને નથી. આહા..હા...! એમ આ શરીર છે, નોકર્મ લીધું છે ને ? એનો અર્થ કરે છે. **'ભેદવિજ્ઞાન ભલી રીતે સિદ્ધ**

થયું.' લ્યો. આ રીતે ભાવકર્મ (અર્થાત્) પુણ્ય-પાપ, દ્રવ્ય કર્મ જડ અને નોકર્મ (એટલે) બહારની ચીજો. (એમનું) **'ભેદવિજ્ઞાન ભલી રીતે સિદ્ધ થયું.'** આહા..હા...!

ભાવાર્થ :– 'ઉપયોગ તો ચૈતન્યનું પરિણમન હોવાથી જ્ઞાનસ્વરૂપ છે...' એ વ્યાખ્યા કરી. ઉપયોગમાં ઉપયોગ છે, એમ કહ્યું હતું ને ? ઉપયોગ તો ચૈતન્યનું પરિણમન હોવાથી જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, આત્મસ્વરૂપ છે. **'અને ક્રોધાદિ ભાવકર્મ,...'** પુણ્ય અને પાપના ભાવ, ભાવકર્મ, વિકાર છે. '

'જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મ,...' જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ જડ કર્મ છે ને ! **'અને શરીરાદિ નોકર્મ...'** શરીરને આધારે આત્મા અત્યારે નથી. તેમ શરીર આત્માને આધારે અત્યારે નથી. અરે.. અરે...! આવી વાતું ! કઈ જાતની વાત હશે આ ? આ (શરીર) માટી, ધૂળ છે (એ) અજીવતત્ત્વ છે એને આધારે અંદર આત્મા નથી. તેમ આત્માને આધારે આ શરીર રહ્યું છે એમ નથી. શરીર શરીરની પર્યાયને આધારે શરીર રહ્યું છે. આહા..હા...! કેટલું ફેરવવું એણે. ધાર્યું હોય કાંઈક, નીકળે કાંઈક. હવે બધું ફેરવી નાખવું પડે. આહા..હા...! શ્રદ્ધા આખી લાઈને ફેરવી નાખવી પડે. આ..હા...!

'એ બધાંય પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામ હોવાથી...' કોણ ? એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજાનો ભાવ, કર્મ અને શરીર એ બધાં પુદ્ગલના પરિણામ હોવાથી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે. આહા..હા...! એ જીવદ્રવ્ય નહિ. **'પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામ હોવાથી જડ છે;...'** આહા..હા...! વ્રત કરું ને તપ, અપવાસ કરું ને એવો જે વિકલ્પ હોય એ જડ છે. પુદ્ગલના પરિણામ (છે), જીવના નહિ. આહા..હા...! અજીવ છે.

મુમુક્ષુ :– પર કરે એમ કહે તો જડ થઈ જાય.

ઉત્તર :– એ માન્યતા એની જડ થઈ જાય. મને ધર્મ થયો, અપવાસ કરું છું તો મેં વસ્તુ છોડી, એ માન્યતા મિથ્યાત્વ – જડ છે. આહા..હા...! આવું આકરું છે. લૌકિક કેળવણીથી આ કેળવણી જુદી જાત છે. આહા..હા...!

'તેમને અને જ્ઞાનને...' એટલે (ક્રોધાદિને) અને જ્ઞાનને, આત્માને એટલે જ્ઞાનને અને તેમને એટલે પુણ્ય-પાપાદિ ભાવને **'પ્રદેશભેદ હોવાથી અત્યંત ભેદ છે.'** જેમાંથી જેટલા ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થાય એ પ્રદેશ ભિન્ન છે. જડના પ્રદેશો, જડના ભાવ એ જે પ્રદેશ છે ચૈતન્યનો પણ એ પ્રદેશ ભિન્ન પ્રદેશ છે. આહા..હા...! **'અત્યંત ભેદ છે.'**

'માટે ઉપયોગમાં ક્રોધાદિક, કર્મ તથા નોકર્મ નથી...' ચૈતન્યના પરિણમનમાં અને ચૈતન્ય વસ્તુમાં એ રાગ-દ્વેષાદિ નથી તેમ કર્મ અને શરીરાદિ નથી. આહા..હા...! **'અને ક્રોધાદિકમાં,...'** એ રાગાદિમાં **'કર્મમાં તથા નોકર્મમાં ઉપયોગ નથી.'** એમાં આત્મા નથી. આત્મામાં એ નથી અને એમાં આત્મા નથી. આહા..હા...! જાણક સ્વભાવથી જે આત્મા જણાણો એમાં રાગ નથી, ક્રોધ નથી, કર્મ નથી, શરીર નથી. અને શરીર અને રાગ એ પુદ્ગલના પરિણામ

(છે) તેમાં આત્માનું પરિણમન જ્ઞાન કે આત્મા એમાં છે જ નહિ. આત્માનું પરિણમન એમાં નથી. આત્માનું પરિણમન તો શુદ્ધ છે. આહા..હા...! શુદ્ધ પરિણમનને આધારે આત્મા જણાણો માટે શુદ્ધ પરિણમન આધાર છે. એમ અહીં લેવું છે. આહા..હા...!

'આ રીતે તેમને પારમાર્થિક આધારાધેયસંબંધ નથી;...' આત્માને અને રાગને, કર્મને અને શરીરને આધાર-આધેય નથી. **'દરેક વસ્તુને પોતપોતાનું આધારાધેયપણું પોતપોતામાં જ છે.'** આહા..હા...! આ માથા ઉપર આ પરમાણુ છે ને, ઉપરનો પરમાણુ, એ નીચલા પરમાણુને આધારે નથી. એના આધારે ઈ છે. આ ચોપડીને આધારે આ નથી. એનામાં આધાર નામનો ગુણ છે એને આધારે ઈ છે. આવું દુનિયાથી (ઊંધું).

મુમુક્ષુ :- ઠવણીના આધારે ચોપડી છે.

ઉત્તર :- એને આધારે ચોપડી નથી. આહા..હા...! વ્યવહારને આધારે નિશ્ચય નથી અને નિશ્ચયને આધારે વ્યવહાર નથી. આહા..હા...! એવી ચીજ છે. અરે...! પોતાનો વિચાર કરીને હું કોણ છું ? આ શું છે ? નિર્ણય કરવાના ટાણા ઓછા. જગતના પાપના ધંધા આખો દિ'. આહા..હા...! અરે...! આ તે શું ચીજ છે ? અને આ શું કહે છે આ ? આહા..હા...! પહેલી ત્રણ ગાથામાં તો ગજબ કામ કર્યું છે ! ત્રણ છે ને ? ઓ..હો..હો...!

'ઉપયોગમાં ક્રોધાદિક, કર્મ તથા નોકર્મ નથી...' ઉપયોગ એટલે આત્મા. **'અને ક્રોધાદિકમાં, કર્મમાં તથા નોકર્મમાં ઉપયોગ નથી. આ રીતે તેમને પારમાર્થિક આધારાધેયસંબંધ નથી; દરેક વસ્તુને પોતાપોતાનું આધારાધેયપણું પોતપોતામાં જ છે. માટે ઉપયોગ...'** એટલે આત્મા **'ઉપયોગમાં જ છે,...'** આત્મા આત્મામાં જ છે. ઈ આત્માનું પરિણમન થયું એ ઉપયોગ, એ આત્મા. એને આધારે આત્મા છે. રાગનું પરિણમન થયું એ જડને આધારે છે, ઈ જડ છે. આહા..હા...! અંદર ભિન્ન પડીને જ્ઞાનનું પરિણમન થયું એમાં આત્મા છે. કારણ કે એ પરિણમનમાં આત્મા જણાણો છે. આ..હા...! રાગ પરિણમનમાં જડ જણાણું છે, અજ્ઞાન જણાણું છે. આહા..હા...!

'ઉપયોગ ઉપયોગમાં જ છે,...' મૂળ પાઠ હતો એનું લીધું. **'ક્રોધ ક્રોધમાં જ છે. આ રીતે ભેદવિજ્ઞાન બરાબર સિદ્ધ થયું.'** લ્યો. જુદાપણું બરાબર સિદ્ધ થયું. જેવું જુદું છે તેવું જુદું બરાબર સિદ્ધ થયું. આહા..હા...! **'(ભાવકર્મ વગેરેનો અને ઉપયોગનો ભેદ જાણવો તે ભેદવિજ્ઞાન છે).'** ભાવકર્મ, હોં ! **'(ભાવકર્મ વગેરેને અને ઉપયોગનો ભેદ જાણવો તે ભેદવિજ્ઞાન છે).'** છેલ્લું.

શ્લોક–૧૨૬

(शार्दूलविक्रीडित)

चैद्रूप्यं जडरूपतां च दधतोः कृत्वा विभागं द्वयो-
रन्तर्दारुणदारणेन परितो ज्ञानस्य रागस्य च।
भेदज्ञानमुदेति निर्मलमिदं मोदध्वमध्यासिताः
शुद्धज्ञानघनौघमेकमधुना सन्तो द्वितीयच्युताः।।१२६।।

एवमिदं भेदविज्ञानं यदा ज्ञानस्य वैपरीत्यकणिकामप्यनासादयदविचलितमवतिष्ठते, तदा शुद्धोपयोगमयात्मत्वेन ज्ञानं ज्ञानमेव केवलं सन्न किञ्चनापि रागद्वेषमोहरूपं भावमारचयति। ततो भेदविज्ञानाच्छुद्धात्मोपलम्भः प्रभवति। शुद्धात्मोपलम्भात् रागद्वेषमोहाभावलक्षणः संवरः प्रभवति।

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :– (चैद्रूप्यं जडरूपतां च दधतोः ज्ञानस्य रागस्य च) ચિદ્રૂપતા (ચૈતન્યરૂપતા) ધરતું જ્ઞાન અને જડરૂપતા ધરતો રાગ – (द्वयोः) એ બન્નેનો, (अन्तः) અંતરંગમાં (दारुण-दारणेन) દારુણ વિદારણ વડે (અર્થાત્ ભેદ પાડવાના ઉગ્ર અભ્યાસ વડે), (परितः विभागं कृत्वा) ચોતરફથી વિભાગ કરીને (– સમસ્ત પ્રકારે બન્નેને જુદાં કરીને –), (इदं निर्मलम् भेदज्ञानम् उदेति) આ નિર્મળ ભેદજ્ઞાન ઉદય પામ્યું છે; (अधुना) માટે હવે (एकम् शुद्ध-ज्ञानघन-ओधम् अध्यासिताः) એક શુદ્ધ વિજ્ઞાન ઘનના પુંજમાં સ્થિત અને (द्वितीय-च्युताः) બીજાથી એટલે રાગથી રહિત એવા (सन्तः) હે સત્પુરુષો ! (मोदध्वम्) તમો મુદિત થાઓ.

ભાવાર્થ :– જ્ઞાન તો ચેતનાસ્વરૂપ છે અને રાગાદિક પુદ્ગલવિકાર હોવાથી જડ છે; પરંતુ અજ્ઞાનથી, જાણે કે જ્ઞાન પણ રાગાદિરૂપ થઈ ગયું હોય એમ ભાસે છે અર્થાત્ જ્ઞાન અને રાગાદિક બન્ને એકરૂપ–જડરૂપ–ભાસે છે. જ્યારે અંતરંગમાં જ્ઞાન અને રાગાદિનો ભેદ પાડવાનો તીવ્ર અભ્યાસ કરવાથી ભેદજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે એમ જણાય છે કે જ્ઞાનનો સ્વભાવ તો માત્ર જાણવાનો જ છે, જ્ઞાનમાં જે રાગાદિકની કલુષતા – આકુળતારૂપ સંકલ્પ-વિકલ્પ – ભાસે છે તે સર્વ પુદ્ગલવિકાર છે, જડ છે. આમ જ્ઞાન અને રાગાદિકના ભેદનો સ્વાદ આવે છે અર્થાત્ અનુભવ થાય છે. જ્યારે આવું ભેદજ્ઞાન થાય ત્યારે આત્મા આનંદિત થાય છે કારણ કે તેને જણાય છે કે 'પોતે સદા જ્ઞાનસ્વરૂપ જ રહ્યો છે, રાગાદિરૂપ કદી

થયો નથી'. માટે આચાર્યમહારાજે કહ્યું છે કે 'હે સત્પુરુષો ! હવે તમે મુદિત થાઓ.' ૧૨૬.

ટીકા :– આ રીતે આ ભેદવિજ્ઞાન જ્યારે જ્ઞાનને અણુમાત્ર પણ (રાગાદિવિકારરૂપ) વિપરીતતા નહિ પમાડતું થકું અવિચળપણે રહે છે, ત્યારે શુદ્ધ-ઉપયોગમયાત્મકપણા વડે જ્ઞાન કેવળ જ્ઞાનરૂપ જ રહેતું થકું જરા પણ રાગદ્વેષમોહરૂપ ભાવને કરતું નથી; તેથી (એમ સિદ્ધ થયું કે) ભેદવિજ્ઞાનથી શુદ્ધ આત્માની ઉપલબ્ધિ (અનુભવ) થાય છે અને શુદ્ધ આત્માની ઉપલબ્ધિથી રાગદ્વેષમોહનો (અર્થાત્ આસ્રવભાવનો) અભાવ જેનું લક્ષણ છે એવો સંવર થાય છે.

શ્લોક ૧૨૬ ઉપર પ્રવચન

'હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :–' શ્લો. ૧૨૬ (કળશ).

(शार्दूलविक्रीडित)

चैद्रूप्यं जडरूपतां च दधतोः कृत्वा विभागं द्वयो-
रन्तर्दारुणदारणेन परितो ज्ञानस्य रागस्य च।
भेदज्ञानमुदेति निर्मलमिदं मोदध्वमध्यासिताः
शुद्धज्ञानघनौघमेकमधुना सन्तो द्वितीयच्युताः।।१२६।।

આહા..હા...! અર્થ :– **'ચિદ્રૂપતા (ચૈતન્યરૂપતા) ધરતું જ્ઞાન...'** ભગવાન તો આત્મા જાણક સ્વભાવને ધારતો. છે ? **'જડરૂપતા ધરતો રાગ...'** 'રાગ' શબ્દે રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય, પાપ બધું (લઈ લેવું). આહા..હા...! ટીકાનો પાછો ટૂંકો કળશ કર્યો. ટીકાનો જ ભાવ છે. **'(ચૈતન્યરૂપતા) ધરતું જ્ઞાન અને જડરૂપતા ધરતો રાગ–એ બંનેનો, અંતરંગમાં દારુણ વિદારણ વડે...'** આ..હા..હા...! અંદર **'(ભેદ પાડવાના ઉગ્ર અભ્યાસ વડે),...'** આહા..હા...! અંતરમાં એ રાગ, વિકલ્પ છે, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, કામ, ક્રોધ અને ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપ છે (એ) બેને ઉગ્ર ભેદ પાડીને. આહા..હા...! આ ભેદજ્ઞાન, આનું નામ ધર્મ. આવી વાત છે.

ભેદ, આ..હા..હા...! '(दारुणदारणेन)' **'દારુણ વિદારણ વડે (અર્થાત્ ભેદ પાડવાના ઉગ્ર અભ્યાસ વડે),...'** જોયું ? આહા..હા...! કેમકે અંદર જે રાગાદિ છે એની દિશા પર તરફ જાય છે અને જ્ઞાનસ્વરૂપનું પરિણમન એ સ્વ તરફ જાય છે. આહા..હા...! સમજાય છે કાંઈ ? રાગ થાય છે એનું લક્ષ બહાર જાય છે અને જ્ઞાનનું પરિણમન છે એ ચૈતન્યદ્રવ્ય છે. લક્ષ ત્યાં જાય છે. આહા..હા...! '(दारुणदारणेन)' **'(ઉગ્ર અભ્યાસ વડે),...'** '(**परितः विभागं कृत्वा**)' **'ચોતરફથી વિભાગ કરીને...'** આહા..હા...! **'(–સમસ્ત પ્રકારે બન્નેને જુદાં**

કરીને–)' ક્યાંય પણ રાગઅંશ આત્મામાં રહે નહિ (એ રીતે). આહા..હા...! ચારે તરફથી જુદું પાડીને. '

'(–સમસ્ત પ્રકારે બન્ને જુદાં કરીને–)' '(इदं निर्मलम् भेदज्ञानम् उदेति)' **'આ નિર્મળ ભેદજ્ઞાન ઉદય પામ્યું છે;...'** આહા..હા...! અનંત કાળમાં કર્યું નહોતું એ આ કર્યું, કહે છે. એનું નામ ધર્મ કહેવાય છે, બાકી બધી વાતું, થોથાં છે. આ..હા...! રાગથી ભિન્ન પડેલો જે આત્મા, ઉગ્ર અભ્યાસથી વિભાગ કરીને ચારે તરફથી વિભાગ કરીને. કોઈપણ રાગનો અંશ કે શરીરનો અંશ આત્મામાં ન આવે. આહા..હા...! આત્માનો જ્ઞાનાંશ છે એ કંઈ રાગમાં ને શરીરમાં ન જાય. ચારે તરફથી વિભાગ કરીને **'(–સમસ્ત પ્રકારે બન્નેને જુદાં કરીને–)'** (इदं निर्मलम् भेदज्ञानम् उदेति)' **'આ નિર્મળ ભેદજ્ઞાન ઉદય...'** થાય છે. આ સમ્યક્જ્ઞાન, આનું નામ સમ્યક્જ્ઞાન, આનું નામ સમ્યગ્દર્શન. આ..હા...!

સમ્યક્ એટલે જેવું છે તેવું દર્શન. સમ્યક્ એટલે સત્યનું દર્શન. સત્ય જેવો આત્મા છે, રાગથી ભિન્ન પડીને, ભેદ પાડીને જેવો છે તેવો અંદર અનુભવ્યો એ સત્ છે, તેથી તેને સમ્યગ્દર્શન કહે છે. આત્માના સત્યને સત્ય તરીકે જાણીને, અનુભવીને કબુલ્યું. આહા..હા...!

'માટે હવે એકશુદ્ધ વિજ્ઞાનઘનના પુંજમાં સ્થિત...' આ..હા..હા...! જોયું ? **'અને બીજાથી એટલે રાગથી રહિત એવા હે સત્પુરુષો !'** **'मोदध्वम्'** આનંદમાં આવી જાવ, એમ કહે છે. આ..હા..હા...! રાગના વિકલ્પથી, વૃત્તિથી આત્માને જુદો પાડતાં આત્મામાં અતીન્દ્રિય આનંદ આવે ત્યારે તેને ભેદજ્ઞાન અને સમકિત થયું એમ કહેવામાં આવે. ત્યારે તેને ધર્મની શરૂઆત થઈ. આહા..હા...! આવો માર્ગ. **'मोदध्वम्'** છે ને ? આનંદ, આનંદને પ્રાપ્ત કર.

'હે સત્પુરુષો ! તમે મુદિત થાઓ.' અંદર આનંદમાં આવી જાઓ. આ..હા..હા...! (રાગાદિથી) ભેદ પાડીને. જેમ તું દુઃખમાં હતો, રાગ એટલે દુઃખ, (તેનાથી) ભેદ પાડતાં આત્માનો આનંદ આવે, મુદિત થાઓ, ખુશી થાઓ, રાજી થાઓ, રાજીપો એમાં આવો. વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)